

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Ordbok över finska dialekter och evigheten	
Forfatter:	Matti Vilppula	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 407-411 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Matti Vilppula

Ordbok över finska dialekter och evigheten

The Dictionary of Finnish Dialects is planned to comprise 20 volumes, five of which have been finished. The remaining 15 volumes will be published in about 30 years to come. The dictionary describes the language forms spoken in the Finnish countryside, in different counties and parishes, about hundred years ago. The article discusses the problems caused by the fact that the language and culture to be described belong to the past, and that it will take tens of years until the dictionary is finished. Additionally, the future users of the dictionary have not yet been born. Are the editors of the dictionary able to fully understand the world and way of thinking of the people who lived hundred years ago, and are they able to explain that world in such a way that even those who will live many generations after us, will understand it?

Av de ordböcker som för närvarande är under arbete i Finland är *Suomen murteiden sanakirja* ('Ordbok över finska dialekter') (SMS) den mest omfattande. Den är tillika den största ordbok som gjorts i Finland och sannolikt också den största som någonsin kommer att göras. Den kommer nämligen att bli ett mastodontverk bestående av tjugo delar på inmot tusen sidor var. Hitintills har fem delar kommit ut och de återstående femton delarna kommer att publiceras med cirka två års mellanrum.

Redigeringsarbetet görs på Forskningscentralen för de inhemska språken i Helsingfors. Redaktionen består av en huvudredaktör, en redaktionssekreterare och åtta redaktörer. Ordboken är i första hand avsedd för språk- och dialektforskare, men den skall också kunna användas av icke-fackmän.

SMS presenterar ordförrådet i dialekterna från a till ö, och den beskriver det språk som talades på den finska landsbygden i de olika landskapen och socknarna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Men det är inte bara de dialekter som talades inom Finlands nuvarande gränser som beskrivs. Finska har sedan gammalt talats och talas fortfarande på sina ställen i en del områden i Ryssland, Sverige och Norge. Sådana finnbygder är Karelska näset mellan Finska viken och Ladoga, som ännu på 1930-talet hörde till Finland, och Ingermanland (eller mer exakt vissa delar av det) söder om S:t Petersburg. Vidare beaktar ordboken den finska som talats i Tornedalen i Sverige sedan urminnes tider och den som använts av de finnar som bott på spridda håll i Finnmarken i Norge.

En egen språkö utgör den s.k. skogsfinskan i Värmland, som uppkom i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet när folk flyttade eller flyttades från de mellersta delarna av Finland för att kolonisera och odla upp ödemarkerna i de mellersta delarna av Skandinavien. Språket levde kvar och talades av ättlingar till nybyggarna ända fram till början av vårt århundrade. Vid den tiden tecknades det ner bl.a. för SMS behov.

SMS har redan en lång historia bakom sig. Projektet kan anses ha börjat 1896, då tanken på en dialektordbok först framfördes. De hundra år som förflutit har främst gått åt till att samla in material. I början var insamlingsarbetet visserligen blygsamt, men efter den anspråkslösa början har det under decenniernas lopp vuxit fram ett enormt arkiv, Suomen murteiden sana-arkisto ('Finska dialektarkivet'). Arkivet omfattar 8 miljoner excerper på över 300.000 olika ord, och det utgör grundvalen för SMS. Samma antal uppslagsord kommer att ingå i ordboken.

När tanken på en ordbok över samtliga finska dialekter väcktes föreställde man sig att det material som behövdes skulle kunna samlas in på en relativt kort tid och att själva ordboksredigeringen skulle ta bara några år. Det var en grov felbedömning. Materialsamlingen växte sig större och större, vilket också behövdes för att materialet skulle kunna ge god täckning åt de 500 finska sockendialekterna i landet och därtill åt dialekterna utanför landets gränser. I och med att materialet blev allt större ändrades också planerna för hur omfattande den kommande ordboken skulle bli. I något skede var det aktuellt med en sju- eller åttadelad ordbok. Beslutet att det skulle bli ett verk i tjugo delar fattades först någon gång på 1960-talet.

Att materialinsamlingen tog så länge och att publiceringen av ordboken i motsvarande grad sköts längre och längre på framtiden ledde till att SMS fick namn om sig att vara ett evighetsprojekt. En del pessimister trodde att boken aldrig skulle börja komma ut. Därför var det en överraskning för många då den första delen blev klar 1985. Talet om evighetsprojekt tog därmed slut. Eller gjorde det? Inte alls, det började på nytt.

Första delen satte givetvis fart på kritikerna. I så gott som varje recension nämndes det nogsamt att det skulle ta ett halvsekel innan verket var publicerat i sin helhet om varje del tog två till tre år och det skulle bli sammanlagt tjugo delar. Det skulle med andra ord ta nästan en evighet innan ordboken var klar. Ingen tycktes beakta att det var samma 8 miljoner excerptsedlar som skulle gås igenom och analyseras oavsett om verket gjordes fem- eller tjugodelat. Kritikerna kom inte heller ihåg, eller låtsades inte göra det, att det hade tagit nästan ett halvsekel att göra Oxford English Dictionary och att arbetet med bröderna Grimms Deutsches Wörterbuch hade pågått i nästan hundra år, för att inte tala om Svenska Akademiens Ordbok, som har utkommit sedan 1884 och ännu inte är färdig.

SMS antas bli klar på 2020-talet, men den tidpunkten innebär ingalunda slutet på evigheten, utan först då börjar den egentligen. En bok som SMS görs bara en gång och därför borde den vara tidlös. De egentliga användarna hör till kommande generationer – de är människor som ännu inte är födda.

Denna evighet vållar redaktionen alldeles särskilda problem. Hur skall man hålla arbetsmotivationen uppe när man kanske aldrig ser sitt verk klart? Kan man motstå frestelsen att ge ordboksprojektet på båten och börja göra något annat, något som man kan slutföra inom rimlig tid och skaffa sig personliga meriter på? Utöver dessa mänskliga aspekter medför tidsperspektivet också rent praktiska problem. Att materialinsamlingen tog så lång tid har fört oss hundra år ifrån den tid vi beskriver i ordboken. Förstår vi denna svunna värld rätt? De decennier som går åt till att färdigställa ordboken medför också sina problem. Språket förändras och framtiden ligger hölj i dunkel. Vilka är de människor vi gör ordboken för? Vad har de för uppfattning om verkligheten? Uppfattar de den information vi försöker förmedla? Jag skall försöka åskådliggöra de här problemen med hjälp av ett par exempel.

I vissa nordliga dialekter används benämningen *kermikkä* på renar av en viss ålder. Renen kalvar i maj och under de första månaderna därefter kallas kalvarna *vasa* 'kalv'. På hösten börjar kalvarna benämnas *kermikkä* och så benämns de fram till följande sommar, då renkon har hunnit få en ny kalv och börjat stöta bort kalven från året innan.

I SMS hade redaktören som redigerade artikeln *kermikkä* gett följande definition: 'benämning på ren i åldern 1/2–1 år'. Det är det i sig inget fel på, det stämmer överens med verkligheten. Men *kermikkä* kunde ändå definieras på ett annat sätt: 'benämning på renkalv från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'.

Den senare definitionen får stöd från vissa arkivuppgifter om *kermikkä*, där det inte talas om någon särskild ålder utan i stället om årstider, om vilken tid på året en renkalv börjar vara "kermikkä" och när den upphör att vara det. Det förefaller som om detta sätt att strukturera världen vore det normala för folk som lever i ett mycket nära samspel med naturens kretslopp och vars liv följer årstidernas rytm. Samma sätt att tänka avspeglas i sådana dialektala benämningar på kalvar av nötboskap som *kesänjuossui* "≈ som sprungit en sommar" och *ylikesänelänyt* "≈ som levt över sommaren" och i benämningen *ensitalvi(as)* "≈ första vinterns" på ettåriga föl. Om vi vill att SMS skall förmedla något av dialektalernas sätt att se på världen så är den senare definitionen av *kermikkä* att föredra framför den förra.

Det andra exemplet är *kakkatohvelit*, ung. "bajstofflor". Den redaktör som hade redigerat den artikeln hade gett definitionen 'stövelfötter som togs på när man gick ut på dass'. I de excerpter som ligger till grund för artikeln nämns det emellertid ingenting om något dass. Det talas bara om att "gå ut och förrätta sina naturbehov". Det är redaktören som har hållit det för självklart att detta innebar att man gick på dass.

Utedassen började bli allmänna i Finland först på 1700-talet. Men ännu i slutet av 1800-talet kunde det i avlägsna trakter förekomma hushåll där man inte hade något dass. Folk utträttade sina behov litet varstans där det passade; i gödselstacken, på åkern, i skogen. Denna omständighet förklarar samtidigt behovet av "bajstofflor": när man gick ut i mörkret i sådana ärenden kunde man aldrig veta var man steg. I stället för att använda uttrycket "gå på dass" vore det alltså skäl att använda "gå ut för att förrätta sina naturbehov" i definitionen av *kakkatohvelit*.

De här två exemplen – *kermikkä* och *kakkatohvelit* – visar hur vi utan att veta och vilja det betraktar gångna tiders liv ur vår egen tids perspektiv. Ju längre tid som förflyter desto större blir risken för att vi blandar in element från vår egen tid i den tid vi försöker beskriva.

Vi har gått över till den andra fasen av evigheten, till den tid som började i och med att den första delen kom ut och som kommer att pågå tills den tjugonde delen kommer ut någon gång på 2020-talet. Av den perioden har det hunnit gå bara tolv år och ändå kan man redan skönja tecken på förändringar.

I den tryckta redaktionshandboken för SMS står det inskrivet som princip att betydelsebeskrivningarna skall göras med hjälp av det ordförråd som ingår som uppslagsord i Nykysuomen sanakirja (NSSK) ('Nufinsk ordbok'). Det är en allmänspråklig ordbok som kom ut under åren 1951–1961 och omfattar över 200.000 uppslagsord. Den passar bra för SMS behov också av den anledningen att den innehåller relativt många ord från den etnologiska sfären och till och med dialektala ord. Vi kan alltså i definitionerna använda ord som *luuva* (fr. sv., jfr *loge*, *-ar*) 'avdelning i ria där själva tröskningen utfördes', *lihta* (fr. sv., jfr sv. dial. *klyfta*, *klöfta*, *klifia*) '(lin)skäkta' och *lukkari* (fr. sv., jfr sv. dial. *klockare*) 'tygbommen i vävstol', eftersom de förekommer som uppslagsord i NSSK och alltså finns förklarade där. Vi kan också låta ord som förekommer som uppslagsord bara i vår egen ordbok ingå i en betydelseförklaring, men i sådana fall markerar vi med en bakåtriktad pil (←) att ordet kan slås upp bara i SMS och inte i NSSK.

När man fattade beslut om att NSSK skulle utnyttjas för definitionsspråket tänkte man tydligen inte på att verket inte är någon evighetsordbok som kommer att vara i användning ännu på 2000-talet. Redan nu börjar den vara föråldrad. Det har kommit ut en ny allmänspråklig ordbok, Suomen kielen perussanakirja (SKPS) ('Finsk basordbok'). Den är mindre omfattande än NSSK och det är bl.a. just många etnologiska ord som har gallrats bort. Till exempel orden *luuva*, *lihta* och *lukkari* (som vävstolsterm) finns inte längre med. Också annat har ändrats. Jag skall ge ett exempel.

Ordet *kala-amme* 'fiskkar' har i SMS definitionen *amme, jossa pidetään suolakalaa* 'kar för förvaring av saltfisk'. Ordet *amme* ingår i definitionen i betydelsen 'stort träkärl'. I NSSK står denna betydelse angiven som den första för ordet. I SKPS anges 'badkar' som första betydelse, och dagens finnar associerar utan vidare ordet med badkar, eftersom de gamla träkärlen har kommit ur bruk. Formuleringen i definitionen sätter myror i huvudet på många av dagens användare, för att inte tala om kommande generationers. Vad sjutton har saltfisk i badkaret att göra?

En ordgrupp som verkar vara benägen att förändras är växtnamnen. Ännu på 1980-talet när första delen kom ut var ordfogningar vanliga i namnen; de kunde bestå av två eller flera särskrivna ord. Nu försöker man komma ifrån den här typen, vilket gör att det blir också andra ändringar i namnen än ihopskrivning. Till exempel:

kirjava pillike → kirjopillike 'hampdån'
katkera maksaruoho → keltamaksaruoho 'fetknopp'

Också en del latinska namn har ändrats. Orsaken är i regel att uppfattningen om vilket släkte en växt hör till har ändrats. Till exempel:

Viscaria vulgaris → *Lychnis viscaria*
Chrysanthemum vulgare → *Tanacetum vulgare*

Det finns två alternativ för hur växtnamnen skall presenteras i SMS. Båda är dåliga. Det första är att man följer den praxis som gällde för första delen, det andra att man följer sin tid och skriver namnen i enlighet med moderna rekommendationer. Svagheten med det första alternativet är att de namn som används är hopplöst föråldrade då de sista ordboksdelarna redigeras, och svagheten med det andra är att olika namn används för en och samma växt på olika ställen i ordboken.

Växtnamnen är problematiska i en dialektordbok också av den anledningen att den vetenskapliga taxonomin och den dialektala sällan sammanfaller. Dialektalarna klassificerar växterna enligt betydligt vidare kriterier än botanikerna. Växter som liknar varandra får i dialekterna samma benämning (samma huvudled i namnet) trots att de enligt vetenskaplig klassificering räknas som olika arter eller till och med som olika släkten. Jag konstaterade ovan med ordet *kermikkä* som exempel att SMS försöker se på världen från dialekttalarnas perspektiv vid utformningen av definitionerna. När det gäller växter blir vi tvungna att bryta mot denna princip.

Den tredje fasen av evigheten börjar någon gång på 2020-talet eller när ordboken är färdig i sin helhet. Problemen som hör ihop med den fasen är i mångt och mycket desamma som för de två tidigare faserna. På samma sätt som den värld vi beskriver i vår ordbok skiljer sig från vår egen värld kommer de blivande användarnas värld att skilja sig från vår värld.

Jag skall återknyta till definitionen av ordet *kermikkä* 'benämning på renkalv från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'. I definitionen nämns det inte att renkalven är född på våren och att den på hösten, när den börjar kallas *kermikkä*, är ungefär ett halvt år gammal. Att renar i likhet med de flesta andra djur som lever i fritt tillstånd föder sina ungar på våren har ansetts höra till den gemensamma kunskap om världen som ordboksredaktören förutsätter att användarna känner till och som därför inte behöver nämnas. Men vi kan inte vara säkra på att den gemensamma kunskapen är densamma nästa årtusende. Kommer 2000-talets människor att veta att renkalvar föds på våren? Borde *kermikkä* i alla fall ha definierats i enlighet med det ursprungliga förslaget: 'benämning på ren i åldern 1/2–1 år'. Eller borde den andra definitionen

preciseras: 'benämning på renkalv (född på våren) från och med hösten av dess födelseår fram till följande sommar'?

De problem som kommit fram ger ofrånkomligen anledning till frågor. Hade det gått att undvika en del av problemen om man ursprungligen hade gått till väga på ett annat sätt än man gjorde? Hade det varit skäl att illustrera artiklarna för att bringa klarhet i etnologiska begrepp? Borde vi i stället för att tro på NSSK:s odödlighet i högre grad ha hänvisat till uppslagsorden i vår egen ordbok när det gäller obekanta och sällsynta ord, trots att många av artiklarna fortfarande är oskrivna och kommer att ingå i de senare delarna?

Men trots att det onekligen finns problem är de kanske ändå inte så betydelsefulla för helheten. Redan det att vi är medvetna om att de existerar innebär att vi på något vis har dem under kontroll. Även om vi befinner oss på hundra års avstånd från våra dialektalare har vi ändå den fördelen att vi befinner oss närmare deras värld än vad våra blivande användare kommer att göra. Att publiceringen försenades och kunde börja genomföras först på 1980-talet hade det goda med sig att ordboken ända från början har redigerats på dator och att ordbokstexten därför finns tillgänglig i maskinläsbar form. Jag tror och hoppas att det finns de som behöver den här ordboken ännu sedan vi själva gått in i evigheten – att någon tar ner den från hyllan, bläddrar i den, ler åt den ålderdomliga språkdräkten i betydelseförklaringarna men förhåller sig som man brukar inför äldre text: vördnadsfull och förstående.

Översättning till svenska av Nina Martola

